

MAŁGORZATA MARIA KRAKOWIAK

ORCID: 0000-0001-5724-301X

Uniwersytet Łódzki

(DOI: 10.17460/PHO_2024.3_4.02)

DZIAŁALNOŚĆ SPOŁECZNO-OŚWIATOWA ALEKSANDRA PASIAKA (1887–1968) W PRZEDEDNIU I WOJNY ŚWIATOWEJ I W II RZECZPOSPOLITEJ¹

WPROWADZENIE

Literatura wspomnieniowa jest cennym źródłem w badaniach historyczno-pedagogicznych (Szymaniak, 2013, s. 365–366; Walasek, 2015, s. 16–17, 26; Kożuchowski, 2023, s. 829). Wykorzystanie egodokumentów w badaniach biograficznych umożliwia głębsze zrozumienie przeszłości poprzez analizę osobistych relacji i refleksji autorów, będących świadkami wydarzeń historycznych, społecznych i politycznych. W obszarze nauk społecznych źródła memuarystyczne wykorzystywane są do badań nad kategoriami społecznymi i biografiami. Przykładami są badania nad procesami socjalizacji młodzieży włościańskiej na ziemiach polskich przeprowadzone przez Włodzimierza Mędrzeckiego (2002), w których wykorzystał wspomnienia włościan oraz badania pedeutologiczne wykorzystujące pamiętniki do opisu historycznych procesów kształtowania się zawodu nauczyciela (Łukasik, 2012, s. 61–62).

Pamiętniki jako dokumenty osobiste najczęściej mają charakter *epickiej narracji o faktach i zdarzeniach ukazywanych z perspektywy życia jednostki* (Sztachelska, 2013, s. 149). Wspomnienia mogą być źródłem zastanym lub wywołanym (Dulczewski, 1983, s. 58). Źródła zastane są wynikiem wewnętrznej potrzeby wyrażenia emocji, uporządkowania przeżyć oraz potencjalnego przekazania ich najbliższym. Celem autora jest utrwalenie pamięci o ludziach i zdarzeniach. Źródła wywołane są tworzone „na zamówienie”. Ich przygotowanie może

¹ Publikacja finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Szlakami Polski Niepodległej” w latach 2018–2023 nr projektu 01SPN 17 0020 18, kwota finansowania 751 222 zł.

zostać zlecone przez badaczy wybranym osobom lub grupom. Najczęściej odbywa się to w drodze konkursu, w odpowiedzi na który uczestnicy przesyłają teksty zgodne z jego wytycznymi (Szczepański, 1973, s. 628).

W artykule przeanalizowano wspomnienia spisane przez włościana Aleksandra Pasiaka w latach 1936–1961, które przygotował w odpowiedzi na konkurs ogłoszony na kilka lat przed II wojną światową. W 1933 r. Instytut Gospodarstwa Społecznego (IGS) opublikował konkurs na *Pamiętniki Chłopów*. Jego pokłosiem było 498 wspomnień, z których drukiem w latach 1935–1936 ukazało się 61 tekstów (*Nieco o pamiętnikach i pamiętnikarzach*, 1935, s. XXI). W publikacji nie było tekstu Pasiaka, ostatecznie nie wiadomo, czy w ogóle został przesłany do IGS.

Ponad dwudziestoletnia praca Pasiaka nad jego wspomnieniami, obejmująca okres międzywojenny oraz pierwsze lata PRL-u, przypadała na czas głębokich przemian społecznych, kulturowych i politycznych. Zmiany te mogły wpłynąć na ich treść oraz ocenę wydarzeń. Oddziaływać mogły na nie również procesy związane z odbudową suwerennego państwa. Odzyskanie niepodległości wiązało się z tworzeniem nowoczesnego państwa polskiego, a dla włościan oznaczało próbę włączenia ich do nowoczesnej wspólnoty narodowej (zob. Mędrzecki, 2022, s. 34–37). Proces ten był trudny ze względu na mocne przywiązanie włościan do *dziedzictwa przeszłości*, które nie sprzyjało budowaniu nowoczesnej świadomości obywatelskiej i społecznej (Mędrzecki, 2022, s. 36). Znaczna część wspomnień Pasiaka została spisana po II wojnie światowej. Sytuacja polityczna w powojennej Polsce mogła wpływać na ich treść. Komunistyczne władze prowadziły działania zmierzające do wzbudzania nieufności i strachu w społeczeństwie, a cenzura miała na celu eliminowanie poglądów niezgodnych z linią władzy (Roszkowski, 2017, s. 202, 208). W konsekwencji tych działań wspomnienia mogły być poddawane autocenzurze, co mogło skłaniać Pasiaka do pomijania części tematów bądź też eksponowania innych. Ponadto pamiętnik powstał w odpowiedzi na konkurs i na jego treść mogła mieć też wpływ odezwa konkursowa, ukierunkowująca autorów na określone tematy i problemy (Kožuchowski, 2023, s. 843). Istotną rolę mogły odgrywać także mechanizmy pamięci (w szczególności w opisie najwcześniejszego okresu) wpływające na to, które zdarzenia zostały zapamiętane.

Pasiak dokonywał autokorekty tekstu, co widoczne jest w krótkich uzupełnieniach, kilkunastu wstawkach oraz kilkudziesięciu – niemożliwych do odczytania – skreśleniach. Skupił się na opisie pracy zawodowej i aktywności oświatowo-społecznej. Relacjonował sytuacje z życia społeczno-kulturalnego i wybrane wydarzenia historyczne. Pamiętnik ma charakter sprawozdawczy, jedynie w nielicznych fragmentach pojawiają się wpisy o emocjonalnym zabarwieniu. Te związane są z wydarzeniami I wojny światowej, trudnymi sytuacjami w pracy zawodowej (kilkukrotne odrzucenie przez władze zaborcze wniosku o uruchomienie szkoły) oraz problemami dotyczącymi gorszego traktowania włościan niż innych grup społecznych. Niewiele pisał o życiu prywatnym, wzmiankował kilkakrotnie o żonie i synu, nieco więcej informacji zamieścił o rodzicach i rodzeństwie.

Na podstawie wspomnień przedstawiono przebieg edukacji i pracy zawodowej A. Pasiaka oraz wybrane działania społeczno-oświatowe, uwzględniając towarzyszące im trudności i wyzwania. W artykule skupiono się na jego działalności przed wybuchem I wojny światowej, w jej trakcie oraz w dwudziestoleciu międzywojennym. W każdym z tych okresów występowały liczne zmiany społeczno-polityczne, wpływające na szkoły i instytucje społeczne, dlatego zdecydowano się na przyjęcie układu chronologicznego. Informacje biograficzne oraz szczegóły dotyczące aktywności społeczno-oświatowej Pasiaka dotychczas nie były przedmiotem pogłębionych badań, znano je głównie z kilku biogramów (Krakowiak, 2023, s. 213–214; Charczuk, 2019, s. 173–178; Pasiak, 1989, s. 412).

WARUNKI ŻYCIA I EDUKACJI W OKRESIE DZIECIŃSTWA I Wczesnej Młodzieńczości

Aleksander Pasiak urodził się we wsi Krzesk Królowa-Niwa w powiecie siedleckim w dniu 4.09.1887 r. (Archiwum Państwowe w Lublinie, Dyrekcje Szkolne, Akta personalne nauczycieli, sygn. 2163, k. 1; AZHRL, A. Pasiak, sygn. P-132, k. 102). Pochodził z rodziny chłopskiej. Był synem Walentego (13.02.1859–17.05.1940) i Katarzyny z Dziedziców (8.11.1866–24.05.1945). Od najmłodszych lat opiekował się rodzeństwem i był angażowany do lekkich prac domowych. Po ukończeniu szóstego roku życia rozpoczął pasionkę i wykonywał cięższe prace rolnicze, przewyższające jego dziecięce siły (AZHRL, A. Pasiak, sygn. P-132, k. 20). W dzieciństwie i wczesnej młodości jego rodzina doświadczała trudnych warunków bytowych, w szczególności ograniczone zasoby materialne były przyczyną wielu wyrzeczeń. Ponadto intensywna praca w gospodarstwie, wymagająca ciągłego wysiłku, wpłynęła na jego decyzję o opuszczeniu ojcowizny i doprowadziła do poszukiwania innych dróg zarobkowania. Na początku XX w. dzieci włościan nie miały wielu dróg emancypacji. Drogi awansu młodzieży chłopskiej były silnie związane z hierarchią wartości włościan, wśród poświadanych były zawody: księdza, adwokata, lekarza, geometry i nauczyciela (Mędrzecki, 2002, s. 53).

Edukacja Pasiaka rozpoczęła się w 1894 r. w wiejskiej szkole, w której doświadczył nauki w języku rosyjskim oraz zrusyfikowanego programu nauczania. Uczęszczał do szkoły z czterema oddziałami, do której jednocześnie chodziło ponad stu uczniów, a zajęcia były prowadzone przez jednego nauczyciela. We wspomnieniach z okresu nauki szkolnej odnotował swoje spostrzeżenia dotyczące trudności w organizacji procesu kształcenia i pracy nauczyciela z liczną grupą uczniów (AZHRL, A. Pasiak, sygn. P-132, k. 23). Pasiak uczył się jedynie w miesiącach zimowych (listopad–marzec), kiedy nie był angażowany do pracy w gospodarstwie. Krytycznie wypowiadał się o zrusyfikowanym programie szkolnym, nauce historii i geografii – jak to określił – *wielkiej Rosji* oraz czytaniu i pisanu w języku rosyjskim (AZHRL, A. Pasiak, sygn. P-132, k. 24–25). Jednocześnie podejmował działania samokształceniowe. Czytał książki w języku polskim, które uważał za źródło wiedzy, wzorów postaw i inspiracji do działań

(AZHRL, A. Pasiak, sygn. P-132, k. 36). Za jedną z ważniejszych pozycji uznawał opowiadanie *Dwaj przyjaciele*².

Podjęcie dalszej nauki przez Pasiaka wiązało się z koniecznością przezwyciężenia kilku trudności. Wśród trzech zasadniczych problemów był brak pieniędzy, różnica zdań między nim a rodzicami na temat dalszej edukacji oraz niewystarczający poziom przygotowania do rozpoczęcia nauki w seminarium nauczycielskim. Wspominał on o trudnej sytuacji materialnej rodziny, uniemożliwiającej opłacenie jego dalszej edukacji. Dla rodziców wyjście syna z domu oznaczało podwójne koszty, wiążące się z opłaceniem nauki i utratą rąk do pracy. Pasiak nie zauważał złożoności tej sytuacji. Nie wspominał również o tym, czy rodzice podejmowali starania o jego kształcenie i czy to planowali. Można przypuszczać, że nie, gdyż oczekiwali pozostania w gospodarstwie najstarszego syna. Wskazuje to na odmienne wizje jego przyszłości, co potwierdza, opisując żal do rodziców za brak wsparcia w nauce i dalszym rozwoju. Próbę rozwiązania pierwszych dwóch trudności Pasiak podjął w 1901 r., uciekając z domu. Udał się do Siedlec, a następnie do Częstochowy, gdzie zaczął uczyć się rzemiosła. Czasowe wychodźstwo spowodowało uwolnienie się spod kontroli rodziców i społecznych oczekiwań oraz doświadczanie nowego świata rządzącego się innymi zasadami niż te panujące w rodzinnej wiosce. Ponadto nauka rzemieślniczego fachu była szansą na zdobycie pieniędzy i usamodzielnienie. Mimo dobrych warunków pracy, Pasiak za namową rodziców powrócił do rodzinnej miejscowości. Znaczącą rolę odegrała w tym matka, która zabiegała zarówno o jego powrót, jak i o uzyskanie finansowego wsparcia od miejscowego proboszcza na jego dalszą edukację. Jak dowodzi Marta Meducka, znaczący wpływ matek na edukację dzieci był bardzo częstym zjawiskiem w rodzinach włościańskich (1999, s. 59–61).

Pasiak nie chciał pozostać i pracować w gospodarstwie, dążył do zmiany przypisanej mu przez rodziców roli. Szansę na zmianę upatrywał w dalszej edukacji i pracy nauczyciela. Pierwszym krokiem w realizacji tego celu była nauka w Seminarium Nauczycielskim w Siennicy. Na początku XX w. była to jedna z najdłużej funkcjonujących szkół tego typu w Królestwie Polskim (Wroczyński, 1981, s. 377–387). Rozpoczęcie edukacji w seminarium wiązało się z koniecznością nadrobienia braków w wiedzy, będących efektem nauki w zrusyfikowanej szkole. W 1902 r. w Siedlcach podjął półroczne nauki przygotowawcze, które okazały się niewystarczające. Efektów nie przyniósł także kurs, na który uczęszczał w szkole ćwiczeń w Siennicy w 1903 r. (AZHRL, A. Pasiak, sygn. P-132, k. 64, 72). Do Seminarium Nauczycielskiego został przyjęty dopiero po ukończeniu 6-tygodniowego kursu przygotowawczego w 1904 r. Nauka Pasiaka w seminarium trwała tylko kilka miesięcy, mimo to uważał ten czas za niezwykle ważny. Okres ten

² Pasiak informował, że inspiracją do życiowych zmian było opowiadanie *Dwaj przyjaciele*, autorstwa Kazimierza Ruszkowskiego, które wydano w Warszawie w 1904 r. Wykorzystano w nim opis skrajnych zachowań dwóch młodych bohaterów w celu ukazania ważnych dla włościan wartości. Postawami, które uznano za godne do naśladowania, były m.in.: szacunek dla innych, uczciwość, poszanowanie dla ziemi, tradycji i kultury włościan.

musiał być intensywny, bo we wspomnieniach poświęcił mu kilkanaście stron. Pasiak uznawał program nauczania realizowany w seminarium za niewystarczający. W szczególności krytykował niewystarczającą – jego zdaniem – liczbę godzin języka polskiego i wiedzy o polskiej literaturze, które uznawał za priorytetowe. Braki programowe uzupełniał na tajnych zajęciach z języka polskiego, historii literatury i historii politycznej Polski organizowanych przez starszych kolegów oraz korzystał z konspiracyjnej biblioteczki i czytelnicy czasopism. Obserwowanie i włączenie się w niejawny ruch oświatowy pozwoliło Pasiakowi na poznanie sposobów prowadzenia nielegalnych działań, które okazały się cenne w jego dalszej pracy, gdyż praca w konspiracji okazała się koniecznością.

Naukę Pasiaka w siennickiej szkole przerwały wydarzenia rewolucji 1905 r. Relacjonując je, przedstawiał siebie jako zwolennika bojkotu szkół i współautora żądań, które wraz z kolegami złożył do dyrekcji. Uczniowie w petycji domagali się wprowadzenia języka polskiego jako wykładowego, zatrudniania wyłącznie nauczycieli Polaków, uwzględnienia wykładów historii, literatury i geografii polskiej oraz ludoznawstwa (AZHRL, A. Pasiak, sygn. P-132, k. 76)³. W przypadku Pasiaka – ucznia pierwszego roku – udział w strajku mógł być wyrazem zafascynowania aktywnościami starszych kolegów i pójściem za ich przykładem. Działanie to uważał za *wielki czyn*, wspominał, że wyobrażenia o jego skutkach *pobudzały młodzieńczą wyobraźnię i wzbudzały nadzieję na poprawę sytuacji uczniów* (AZHRL, A. Pasiak, sygn. P-132, k. 77). Nie rozumiał krytycznych opinii części społeczeństwa o młodych uczestnikach strajku. Był przekonany o słuszności takiej formy oporu wobec zaborcy i liczył na poprawę sytuacji w szkołach. Udział w akcji strajkowej spowodował przerwanie nauki i odejście ze szkoły oraz doświadczenie niespodziewanych negatywnych konsekwencji. Był zmuszony do powrotu do rodzinnego domu, w którym spotkał się z brakiem zrozumienia ze strony najbliższych. Wydarzenia te podsumował następująco: *Tak skończyła się moja edukacja w szkołach, do których już nigdy dostać się nie mogłem, bo do rządowych nie chciałem iść, a do prywatnych nie pozwalały środki rodziców* (AZHRL, A. Pasiak, sygn. P-132, k. 81). Po powrocie do Krzeska pomagał w gospodarstwie, był pomocnikiem pisarza w urzędzie gminy oraz zajmował się działalnością samokształceniową.

TRUDNOŚCI W PRACY OŚWIATOWO-SPOŁECZNEJ W PRZEDEDNIU I WOJNY ŚWIATOWEJ

Działalność oświatowa na początku XX w. w Królestwie Polskim wiązała się z koniecznością pokonania wielu problemów. Szkolnictwo elementarne pod względem organizacji oraz zasad dydaktyczno-wychowawczych było na bardzo niskim poziomie. Nie było obowiązku szkolnego oraz brakowało

³ Postulaty wpisywały się w ogólnopolską akcję strajkową młodzieży szkolnej i akademickiej, szerzej na ten temat zob. J. Żarnowski (1955), s. 184–212; J. Miąso (2005), s. 75–103; P. Waingertner (2021), s. 5–26; K. Cybulska (2023), s. 353–368.

jednolitych przepisów określających zakres i czas nauki (Trzebiatowski, 1970, s. 27). W szczególnie trudnej sytuacji były tereny wiejskie, problem z dostępnością do szkół i opłaty stanowiły poważne ograniczenia. Dla mieszkańców wsi szansą były włościańskie szkoły, kursy wieczorowe i komplety samokształceniowe. W ich organizację włączył się Pasiak i opisał problemy związane z ich działalnością. Wielokrotnie wspominał o odczuwaniu niepokoju w czasie prowadzenia tajnych zajęć i kursów, za które groziła kara grzywny oraz pobyt w areszcie. Prowadząc w chłopskich chatkach we wsi Grochówka naukę czytania i pisanie, mierzył się z trudnościami lokalowymi i brakiem materiałów dydaktycznych (AZHRL, A. Pasiak, sygn. P-132, k. 89). Wyzwaniem były także częste nieobecności uczniów, spowodowane angażowaniem ich do prac w gospodarstwie.

W przededniu I wojny Pasiak pracował i jednocześnie uzupełniał wiedzę i kwalifikacje. W 1907 r. uczestniczył w dwumiesięcznym kursie matematyczno-pedagogicznym we wsi Ujrzanów organizowanym przez Władysława Rytla⁴. Jego absolwenci prowadzili zimą w tajnych szkołkach wiejskich naukę czytania, pisanie i rachunków (AZHRL, A. Pasiak, sygn. P-132, k. 86). Zdaniem Pasiaka udział w kursie nie tylko poszerzał wiedzę, ale również przygotowywał do pracy w konspiracji. Uczestników zajęć poddawano rewizjom i sprawdzano czy prowadzono w ich trakcie działalność niepodległościową. Kursy wprowadzały w niejawną pracę oświatową, przekazywano na nich zasady organizacyjne i podkreślano rolę współpracy z lokalną społecznością (AZHRL, A. Pasiak, sygn. P-132, k. 93). Równolegle do działalności samokształceniowej przygotowywał się do państwowego egzaminu nauczycielskiego. Uzyskanie kwalifikacji było poprzedzone koniecznością otrzymania świadectwa prawomysłności z Urzędu Gubernialnego. Budziło to pewne obawy Pasiaka, gdyż był już znany policji. Został spisany w trakcie kursów w Ujrzanowie, a następnie prowadzono w jego domu rewizję, w trakcie której zadrwił ze strażnika. Aby uniknąć problemów z wystawieniem dokumentu, przekupił policjantów łapówką, która wpłynęła na wystawienie pozytywnej oceny. W pamiętniku przedstawił to jako działanie służące osiągnięciu korzyści – *chciał podreperować zszarganą opinię* i nie oceniał tego negatywnie (AZHRL, A. Pasiak, sygn. P-132, k. 89). Egzamin nauczycielski zdał w 1908 r. Mimo uzyskanych kwalifikacji, władze zaborcze nie dopuściły do jego zatrudnienia w rządowej szkole. Pasiak był zmuszony kontynuować tajne nauczanie we wsi Grochówka i Stok Lacki pod Siedlcami. Zorganizował także – na prośbę Rytla – dwa dwumiesięczne kursy matematyczno-pedagogiczne dla młodzieży w Tarkowie Małym (powiat siedlecki) oraz Woli Orzeszowskiej (powiat sokołowski) i Galicynowie (powiat węgrowski).

Nauka Pasiaka w zrusyfikowanej szkole skutkowałą niedostatkami wiedzy z języka polskiego, literatury i historii Polski. W celu jej poszerzenia Rytel

⁴ Władysław Rytel zdaniem Pasiaka był inspektorem tajnych szkółek wiejskich i tajnym starostą w powiatach siedleckim, węgrowskim, sokołowskim, a częściowo także w łukowskim, radzyńskim i białskim. Był założycielem pierwszych spółdzielni w powiecie siedleckim, instruktorem rolniczym, ogrodniczym i pszczelarzem, organizatorem różnych wydarzeń dla włościan, kolporterem książek naukowych i nielegalnego „Polaka” (AZHRL, A. Pasiak, sygn. P-132, k. 95).

skontaktował Pasiaka z nauczycielką Jadwigą Bradzińską z Siedlec oraz Heleną Ceysinger – nauczycielką, pisarką i działaczką społeczno-oświatową z Warszawy (Kaczmarek, 2023, s. 133–134). Dzięki nim mógł obserwować lekcje nauczycieli w gimnazjach, doszkalać się z metodyki języka polskiego, poszerzać wiedzę z literatury i historii Polski oraz uczyć się gramatyki i rachunków.

W 1910 r. podjął pracę w jednej z dwóch szkół prowadzonych przez Polską Macierz Szkolną (PMS) w Siedlcach, jednak nie był zadowolony z uposażenia, które otrzymał. Wskazywał, że jego pobory były niskie – otrzymał 30 rubli miesięcznie, ponadto lokal na szkołę, mieszkanie i opał. Kwota ta stanowiła średni zarobek wiejskich nauczycieli w 1911 r. (Smołański, 1990, s. 76, 78). Nie bez znaczenia były także inne profity, które otrzymał Pasiak, a których wartości jednak nie dostrzegał. Ponadto twierdził, że siedleckie szkoły PMS próbowały zaspokoić problem niewystarczającej liczby miejsc w szkołach elementarnych, doprowadzając do przeciążenia nauczycieli obowiązkami (AZHRL, A. Pasiak, sygn. P-132, s. 98).

W przededniu I wojny światowej Pasiak intensywnie dążył do utworzenia własnej szkoły. Był bardzo zdeterminowany i podjął wiele prób uzyskania zgody na jej działalność (AZHRL, A. Pasiak, sygn. P-132, k. 100). Mimo częstych wizyt w urzędzie i jego nieustępliwości, władze oświatowe wstrzymały procedowanie wniosku i wydały odmowną decyzję. Jednak brak formalnej zgody nie był dla Pasiaka przeszkodą w organizacji lekcji i prowadził je nielegalnie. Ostatecznie otrzymał koncesję na szkołę w Siedlcach dzięki interwencji Ceysinger u kuratora Warszawskiego Okręgu Naukowego. Marzenia o własnej szkole szybko zostały zweryfikowane przez rzeczywistość. Z rozczarowaniem pisał o skromnych zasobach lokalowych, słabych warunkach higieniczno-sanitarnych oraz braku podręczników i pomocy naukowych. Problemów z otrzymaniem koncesji doświadczył ponownie w 1913 r., gdy podjął starania o utworzenie szkoły elementarnej w Nałęczowie. Jego wnioski były odrzucane przez Inspektora Szkolnego w Puławach i Naczelnika Dyrekcji Naukowej w Lublinie (AZHRL, A. Pasiak, sygn. P-132, k. 130–131). Gdy zamiast koncesji otrzymał propozycję etatu nauczycielskiego w Rosji, stanowczo odmówił. Uznał, że pozostanie w kraju jest jego obowiązkiem, podobnie jak kontynuowanie działalności społecznej i oświatowej.

Pasiak poszukując nowych ścieżek rozwoju, zapewne też dodatkowych źródeł dochodu, włączył się w pracę instytucji opiekuńczych. Równoległe z pracą w szkole pełnił obowiązki wychowawcy w bursie im. Bolesława Prusa w Siedlcach. Wspominał to doświadczenie jako trudne, głównie ze względu na brak szacunku ze strony wychowanków, co przypisywał swojej surowości oraz rygorystycznemu egzekwowaniu regulaminu. Pisał: *Byłem młody, niedoświadczony, brak głębszego przygotowania pedagogicznego – wszystko to bardzo odbijało się na stosunkach między mną a młodzieżą bursy* (AZHRL, A. Pasiak, sygn. P-132, k. 106–107). Nie zauważał, że stawiał przed wychowankami wymagania, których sam nie do końca przestrzegał, kilkakrotnie na łamach pamiętnika przyznawał się do łamania zasad. W 1912 r. nawiązał współpracę z Towarzystwem Gniazd Sierocych (TGS),

kontaktując się z Kazimierzem Jeżewskim – działaczem społecznym, organizatorem TGS (Grabowska-Pieńkosz, 2023, s. 345–346). Otrzymał zgodę na pełnienie funkcji *ojca gniazda* pod warunkiem ukończenia szkoły rolniczej i zawarcia małżeństwa (AZHRL, A. Pasiak, sygn. P-132, k. 112). W 1913 r. ukończył szkołę rolniczą w Nałęczowie, ale nie spełnił drugiego wymogu formalnego – nie wstąpił w związek małżeński. Po odbyciu praktyki w gnieździe sierocym w Tursku ostatecznie zrezygnował z pracy. Krytycznie oceniał funkcjonowanie placówek, podkreślając ciągłą zależność od Zarządu TGS, konieczność wykonywania określonych odgórnie zadań i pracę według ściśle narzuconych zasad. Był rozczarowany brakiem możliwości wprowadzania indywidualnych rozwiązań. Nie negował idei pomocy i opieki realizowanej w TGS, lecz wewnętrzną organizację i ograniczenia w swobodzie działania. Miał problemy z przyjęciem reguł i narzuconych form organizacyjnych.

Najintensywniejszy czas pracy Pasiaka z i dla młodzieży przypadł na okres przed 1914 r. Pierwsze działania podjął wraz z grupą krzeskiej młodzieży. W 1907 r. założyli biblioteczkę składkową, której celem było popularyzowanie czytelnictwa i propagowanie literatury polskiej (AZHRL, A. Pasiak, sygn. P-132, k. 91–92). Grupa ta stała się załącznikiem Koła Młodzieży Wiejskiej „Zabawa”, które działało, z różnym natężeniem, aż do połączenia ze Związkiem Młodzieży Polskiej w 1948 r.⁵ (Boruta, 2001, s. 199). Choć Pasiak nie pisał o tym, można przypuszczać, że oprócz celu edukacyjnego koło miało służyć włączeniu młodzieży w pracę społeczną i zapewnieniu jej aktywnych form spędzania czasu wolnego.

Istotnym obszarem pracy Pasiaka na rzecz adolescentów była współpraca z grupą działaczy zaangażowaną w wydawanie jednodniówki „Drużyna”. Od 1912 r. przekształcono ją w periodyk koncentrujący się na problemach młodzieży włościańskiej⁶. Działalność publicystyczna Pasiaka nie była pozbawiona trudności. Wspominał o osobach chcących wspierać finansowo czasopismo w zamian za możliwość wykorzystania go do celów ideologicznych. Paradoksalnie, sam Pasiak i redakcja „Drużyny” również angażowali się w ideologiczne działania, wykorzystując periodyk do propagowania programu Związku Młodzieży Wiejskiej, oświaty rolniczej oraz społeczno-kulturalnych inicjatyw, takich jak krajoznawstwo, spółdzielczość, harcerstwo, a zwłaszcza junactwo. Pasiak w artykułach promował aktywność młodzieży, łącząc tematy wychowawcze z upowszechnianiem idei spółdzielczości⁷.

⁵ Związek Młodzieży Polskiej powstał w lipcu 1948 roku we Wrocławiu w wyniku połączenia kilku organizacji młodzieżowych, które dotychczas działały autonomicznie. Szerzej na ten temat zob. M. Wierzbicki (2006), s. 27 i dalej. A. Pasiak był członkiem ruchu młodzieży wiejskiej „Wici”, zob. Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, *Nauczyciele – spółdzielcy, którzy brali udział w ruchu młodzieży wiejskiej „Wici”*, sygn. MHPRL/AN-1285, k. 1.

⁶ Szerzej na temat tego periodyku zob. hasło „Drużyna”, w: S. Sokołowska, I. Ossowska, (red.) (2000), s. 135–136.

⁷ Więcej o tekstach Pasiaka na łamach „Drużyny” zob. pozycja XV/8, XV/96, XV/178, w: R. Bednarz-Grzybek, A. Bołdyrew, M.M. Kacprzak (red.) (2023), s. 381, 383, 397.

Trzecim obszarem działalności Pasiaka wśród młodego pokolenia była popularyzacja ruchu krajoznawczego. W przededniu I wojny światowej krajoznawstwo miało szczególne znaczenie, gdyż w opozycji do polityki zaborców służyło upowszechnianiu wiedzy o geografii, historii, kulturze i przyrodzie ziem polskich oraz promowało polską kulturę i tradycje. Dla większości młodych włościan wyjazdy były pierwszą okazją do zobaczenia dużego miasta i jego zabytków. W czerwcu 1912 r. Pasiak zorganizował wycieczkę dla młodzieży włościańskiej, podczas której zwiedzili Warszawę, Wilanów oraz szkołę rolniczą w Pszczelinie. Wyjazd opisał jako sukces, podkreślając, że wzięło w nim udział około 15 osób, co uznał za znaczące osiągnięcie (AZHRL, A. Pasiak, sygn. P-132, k. 111)⁸. Choć frekwencję na wycieczce można uznać za wysoką, to w porównaniu do liczby członków kursów dla młodzieży, które prowadził Pasiak (wspominał o siedemdziesięciu osobach), wyjazdem zainteresował tylko część młodzieży. Nie wspominał o ograniczeniach, które mogły na to wpływać. Udział w wycieczce wiązał się z kosztami, a młodzież włościańska nie miała wystarczających środków na zakup biletu. Co więcej, wyjazd oznaczał czasową nieobecność w gospodarstwie, co mogło być postrzegane przez starsze pokolenie jako zaniedbywanie obowiązków. Ponadto młodzież włościańska mogła wiedzieć o różnych formach działań ruchu krajoznawczego, ale mogła nie widzieć potrzeby uczestnictwa w nim.

W przededniu I wojny światowej Pasiak skoncentrował się na działaniach społeczno-militarnych, które uważał za szczególnie ważne dla młodzieży. Dostrzegał potrzebę włączania w ruch niepodległościowy młodych ludzi, których postrzegał jako kluczowy element w dążeniu do odzyskania niepodległości. W 1913 r. nawiązał współpracę z drużynami junackimi (Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, *Lista seniorów ruchu ludowego biorących udział w walce o niepodległość Polski*, sygn. MHPRL/AN-389, k. 4, szerzej o działalności organizacji zob. Hillebrandt (1986) s. 44). Współorganizował grupy o charakterze militarnym (nazywane hufcami junackimi), których celem było przygotowanie młodzieży do działań zbrojnych, w tym posługiwania się bronią (AZHRL, A. Pasiak, sygn. P-132, k. 145). Udział młodzieży w militarnych działaniach wiązał się także z koniecznością przestrzegania narzuconych reguł i hierarchicznej struktury. Należy nadmienić, że procesy kształtowania podporządkowanej postawy młodzieży w Królestwie Polskim szczególnie intensywnie realizowano w wojsku. Młodzież w armii carskiej była poddawana działaniom dyscyplinującym, mającym na celu wykształcenie postawy posłuszeństwa. Wykorzystanie służby wojskowej przez aparat państwowy do formowania postaw istotnych dla interesów państwa oraz kontroli nad młodzieżą było charakterystyczne dla epoki nowoczesności (Bołdyrew, 2023, s. 21–22).

⁸ W Rocznikach Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego wskazywano, że w przededniu I wojny światowej grupy uczestniczące w wycieczkach do Warszawy i okolic liczyły od kilku do kilkudziesięciu osób.

WYZWANIA W DZIAŁALNOŚCI SPOŁECZNO-OŚWIATOWEJ W LATACH 1914–1918

Na kilka miesięcy przed wybuchem I wojny światowej Pasiak rozpoczął pracę w szkole rolniczej. W Królestwie Polskim funkcjonowały dwa typy zawodowych szkół rolniczych – niższy i wyższy. Dla młodzieży włościańskiej bardziej dostępne były szkoły pierwszego typu. Niższe szkoły rolnicze zakładali i prowadzili ziemianie, organizacje społeczne lub rolnicze (Wieczorek, 1968, s. 80, 134). Na początku XX w. placówki rolnicze przekształcano, nadawano im bardziej praktyczny profil, służący przygotowaniu absolwentów do prowadzenia własnych gospodarstw i życia obywatelskiego (Miąso, 1988, s. 5).

W styczniu 1914 r. Pasiak został nauczycielem przedmiotów ogólnokształcących w Szkole Rolniczej w Nałęczowie, a od lipca prowadził zajęcia w Szkole Żeńskiej Gospodarstwa Wiejskiego utworzonej przez Stowarzyszenie Zjednoczonych Ziemianek. Jego pierwsza praca w szkołach rolniczych trwała tylko kilka miesięcy, zamieścił o niej niewiele wspomnień. Znacznie szerzej pisał o niej po powrocie do pracy w 1917 r.

W czasie I wojny światowej Pasiak dostrzegał różne możliwości działań z młodzieżą. Zauważał rosnące zainteresowanie młodego pokolenia działalnością niepodległościową i jego chęć do pracy społecznej. Po wyjściu wojsk niemieckich z Siedlec zorganizował z adolescentami pocztę i kolportaż „Polaka”, „Ludu Polskiego”, „Zorzy” i „Gazety Porannej”. Młodzież za usługi pobierała niewielkie opłaty, które przeznaczyła na rozwój koła młodzieżowego i remont zniszczonego budynku, w którym umieszczono szkołę (AZHRL, A. Pasiak, sygn. P-132, k. 177–178). Pasiak wskazywał, że w czasie wojny w porównaniu do wcześniejszych okresów miał większą swobodę działania, którą wykorzystał do organizacji lekcji dla dzieci i kursów dla młodzieży. Ofertę zajęć dostosowywał do potrzeb uczniów, ignorował jednocześnie próby politycznej ingerencji w program. Opracował plan kursów wieczorowych, na których oprócz nauki języka polskiego, historii i geografii oraz arytmetyki, rachunków i geometrii wprowadził prace pisemne dotyczące życia wsi i fachowego gospodarowania, podstawy fizyki i chemii potrzebnych do zrozumienia codziennych zjawisk w gospodarstwie, zajęcia dotyczące zasad uprawy gleby i roślin, hodowli zwierząt, a także najważniejszych informacji z higieny i pierwszej pomocy. Zaproponowane tematy prac i zajęć były ważne dla młodych włościan. Ich kształcenie miało nie tylko wymiar poznawczy, ale również praktyczny, sprzyjało wyposażeniu uczniów w umiejętności potrzebne do prowadzenia efektywnego gospodarstwa i zdrowego trybu życia.

Szczególnym obszarem aktywności Pasiaka w okresie wojennym był amatorski ruch teatralny, który rozwinął z dużym powodzeniem wśród krzeskiej młodzieży. Jego działalność miała wymiar edukacyjny i społeczny. Teksty sztuk teatralnych modyfikował o elementy nawiązujące do historii polskiej, włączał w narracje nowe postaci i wątki. Kierownik Kółka Młodzieżowego w Krzesku

Stanisław Danielak w „Zorzy” podkreślał znaczenie zaangażowania młodych włościan: *Przedstawienia amatorskie dają małą rozrywkę ludziom, zapalają uczestników i powstrzymują ich od marnowania czasu na pijaństwo, karty i dziłkie hulanki. W każdej dużej wsi takie przedstawienie można urządzić byle były tylko dobre chęci u młodzieży* (Danielak, 1917, s. 275). Choć znaczna część lokalnej społeczności popierała amatorski ruch teatralny, to wśród niej znaleźli się też przeciwnicy dążący do jej ograniczenia. Pasiak mierzył się z brakiem zrozumienia i wsparcia ze strony bardziej konserwatywnych włościan.

Od 1917 r. powrócił do pracy w szkołach rolniczych w Nałęczowie. Ponownie został nauczycielem przedmiotów ogólnokształcących w Szkole Rolniczej w Nałęczowie, w której prowadzono 5-miesięczne zimowe kursy i Żeńskiej Szkole Gospodarstwa Wiejskiego. Relacjonując działalność niższych szkół rolniczych, wskazywał ich priorytetową rolę w walce z analfabetyzmem, przygotowaniu młodych włościan do pracy w gospodarstwie i prowadzeniu działań społeczno-kulturalnych na wsi (AZHRL, A. Pasiak, sygn. P-132, k. 208). Eksponował znaczącą rolę nauki praktycznej, twierdził, że powinna być prowadzona przez doświadczonych praktyków-nauczycieli. Krytycznie pisał o współprowadzących, którzy ukończyli średnie i wyższe szkoły rolnicze i byli tylko teoretycznie przygotowani do zajęć. Pełniąc funkcję kierownika Szkoły Rolniczej w Nałęczowie i internatu, podkreślał, że w okresie wojennym problemem było zapewnienie wyżywienia, zdobycie opału i środków na wypłaty dla pracowników.

Zamieszczając krytyczne uwagi o przygotowaniu do pracy innych nauczycieli, sam unikał autorefleksji. Nie dokonywał samokrytyki własnego poziomu wykształcenia ani na początku pracy w szkolnictwie, ani później, gdy ją kontynuował po I wojnie światowej. W latach 1916–1918 doszkałał się metodycznie na kursach organizowanych przez Polską Macierz Szkolną. Nie zauważał, że te mogły być niewystarczające dla osoby z kilkuletnim stażem pracy. Twierdził, że cieszyły się one dużą popularnością, w szczególności wśród osób chcących rozpocząć pracę w oświacie (AZHRL, A. Pasiak, sygn. P-132, k. 187).

TRUDNOŚCI I WYZWANIA W PRACY ZAWODOWEJ I DZIAŁALNOŚCI SPOŁECZNO-OŚWIATOWEJ W II RZECZYPOSPOLITEJ

W dwudziestoleciu międzywojennym Pasiak pracował głównie w szkolnictwie rolniczym, odnotowując we wspomnieniach przebieg swojego zatrudnienia. Od 1921 r. miał podjąć pracę w szkole rolniczej dla wychowanków TGS w Berdówce (powiat lidzki), jednak – mimo zapewnień organizatorów – nie udało się jej otworzyć. W lutym 1922 r. rozpoczął pracę w szkole rolniczej w Życzynie (koło Dębłina). W latach 1923–1925 pracował w szkole rolniczej w Nałęczowie, następnie w szkole rolniczej w Siedlcach, gdzie pozostał do 1928 r. Na początku 1930 r. uczył w zastępstwie przedmiotów ogólnokształcących w szkole rolniczej w Niegłosach pod Płockiem. Od lutego 1931 r. zaczął pracę w szkole rolniczej w Popowie nad Wartą. W styczniu 1933 r. został zatrudniony w szkole

rolniczej w Mieczysławowie. W listopadzie 1936 r. przeniósł się do szkoły rolniczej w Dęblinie, a wraz z nią do Klementowic, gdzie uczył przedmiotów ogólnokształcących do wybuchu II wojny światowej.

W Drugiej Rzeczypospolitej Pasiak często zmieniał miejsca pracy, we wspomnieniach unikał wyjaśniania przyczyn tych zmian. Wskazywał trudności w funkcjonowaniu w zawodzie nauczyciela. Najczęściej podkreślał brak porozumienia z dyrekcją szkoły, która nie akceptowała otwartego wyrażania opinii i krytycznego podejścia wobec obowiązujących zasad. Wskazywał także na trudności w osiągnięciu porozumienia z współpracownikami. Twierdził, że jego opinia o potrzebie zmian w szkołach była ignorowana. Liczne sytuacje z życia zawodowego Pasiaka ukazywały jego trudności z akceptacją regulaminów i obowiązujących zasad, co mogło utrudniać nawiązanie trwałej współpracy.

Odzyskanie niepodległości oraz reorganizacja polskiego szkolnictwa wiązały się z licznymi oczekiwaniami i zmianami a także nowymi trudnościami. Pasiak we wspomnieniach zamieścił wiele refleksji na temat pracy w szkołach rolniczych.

Zauważał wpływ partii politycznych na ideowe oblicze szkoły. Pisał, że w pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości ugrupowania polityczne prowadziły walkę o władzę, do 1926 r. znaczący wpływ na oświatę miały siły polityczne endecji, które kształtowały narodowy ideał wychowawczy. Po przewrocie majowym w 1926 r. nasiliły się naciski partyjno-polityczne w zakresie wychowania państwowego (AZHRL, A. Pasiak, sygn. P-132, k. 370). Pasiak we wspomnieniach deklarował, że skłaniał się ku proendeckim poglądom, krytykował sanacyjne idee wychowawcze, uznając je za *wypaczone*. W jego opinii wychowanie młodzieży z drobnych gospodarstw powinno odpowiadać potrzebom włościan, przygotowywać absolwentów do pracy w gospodarstwie i wspierać społeczny rozwój wsi. Wskazywał na potrzebę skoncentrowania się na ideale *uczciwego i światłego rolnika-społecznika*, który troszczy się o dobro kraju oraz środowisko, z którego pochodzi. Podkreślał także wpływ politycznych nacisków na ograniczenie działalności pozaszkolnej nauczycieli. Na polecenie dyrektora zmuszony był zrezygnować z prowadzenia dodatkowych pogadanek dla członków koła młodzieży wiejskiej „Siew”, będącego ekspozyturą Stronnictwa Ludowego. Organizacja młodzieżowa była w opozycji do władzy sanacyjnej, dlatego angażowanie się w jej prace uznawano za formę oporu politycznego (AZHRL, A. Pasiak, sygn. P-132, k. 310).

Dostrzegał również systemowe problemy wpływające na organizację szkolnictwa rolniczego. Podkreślał niekorzystne warunki gospodarcze oraz dramatyczne skutki wojny, które negatywnie wpływały na sytuację szkół rolniczych. Zauważał problem wysokich kosztów związanych z zakładaniem i utrzymaniem tego typu placówek oraz skutki kryzysu gospodarczego, które prowadziły do ograniczeń ich działalności.

Doświadczał problemów związanych z wewnętrznym zarządzaniem szkołami, które powodowały trudności w efektywnym oddziaływaniu wychowawczym.

Krytycznie oceniał kulturę organizacyjną, dostrzegał problem braku dyscypliny i konsekwencji w zarządzaniu. Dyrektorzy, dbając o wizerunek placówek, unikali sytuacji, w których uczniowie zdecydowaliby się zrezygnować z nauki. Społeczne postrzeganie szkół, opierające się na błędnym założeniu, że większa liczba uczniów świadczy o lepszej jakości placówki, prowadziło do pobłażliwego traktowania, bezkarności oraz niepedagogicznego postępowania części nauczycieli i dyrektorów.

Pasiak zauważał też problemy związane z programami nauczania w szkołach rolniczych. Wskazywał, że zostały wprowadzone dopiero w 1934 r., a wcześniej funkcjonowały jedynie programy ramowe, które nauczyciele indywidualnie dostosowywali do swoich potrzeb (AZHRL, A. Pasiak, sygn. P-132, k. 251). Sytuację tę oceniał ambiwalentnie. W rozwiązaniu tym widział szansę, gdyż możliwe było dopasowanie programu do bieżących potrzeb wsi. Jednocześnie wskazywał możliwe zagrożenia w sytuacji, gdy program był realizowany przez niekompetentnych nauczycieli. Wskazywał, że niższym szkołom rolniczym zarzucano przeładowanie programu przedmiotami, które nie były użyteczne dla uczniów (AZHRL, A. Pasiak, sygn. P-132, k. 256). Podkreślał zasadność wprowadzenia zajęć teoretycznych i praktycznych, w czasie których uczniowie będą pozyskiwać nowe umiejętności i informacje (AZHRL, A. Pasiak, sygn. P-132, k. 248–249).

Krytycznie oceniał zajęcia praktyczne, podczas których nie poszerzano wiedzy o gospodarowaniu. Niewystarczające środki na pokrycie potrzeb szkolnych i utrzymanie gospodarstwa powodowały wykorzystywanie uczniów, którzy powielali proste czynności, wykonywane wcześniej w rodzinnych gospodarstwach, i byli traktowani jak *zwykła siła robocza* (AZHRL, A. Pasiak, sygn. P-132, k. 248). Uważał, że nieadekwatne do potrzeb uczniów zajęcia praktyczne były jedną z przyczyn konfliktów między nauczycielami a uczniami, które doprowadzały nawet do strajków uczniowskich. Szczególną uwagę zwracał na napięcia między młodzieżą pochodzenia włościańskiego a przedstawicielami środowisk elitarnych, stanowczo sprzeciwiając się traktowaniu włościańskich uczniów z poczuciem wyższości przez osoby pełniące funkcje kierownicze w placówkach (AZHRL, A. Pasiak, sygn. P-132, k. 370).

Podjmował refleksję nad kierunkami rozwoju szkolnictwa, podkreślając, że szkoły rolnicze powinny być bardziej zorientowane na rzeczywiste potrzeby wsi. Uważał, że ich rolą jest przygotowanie absolwentów, by stali się *światłymi rolnikami i świadomymi swoich obowiązków obywatelami* (AZHRL, A. Pasiak, sygn. P-132, k. 255). W pracy zawodowej wdrażał rozwiązania, które uznawał za szczególnie istotne. Pracując w siedleckiej szkole rolniczej, prowadził zajęcia z zakresu spółdzielczości, pełnił funkcję opiekuna drużyny strażackiej, nadzorował prace szkolnego samorządu uczniowskiego. Wspierał innowacyjne postawy, które miały przyczynić się do rozwoju gospodarstw. Zachęcał do sięgania po nowe odmiany roślin, zmiany w sposobie gospodarowania ziemią oraz korzystania z badań i analiz gleb mających przyczynić się do zwiększenia plonów.

We wspomnieniach nie dostrzegał wyraźnego zróżnicowania w środowisku nauczycielskim. Zgodnie z ówczesnymi przepisami, nauczyciele szkół powszechnych byli traktowani jako funkcjonariusze publiczni, otrzymywali stałe wynagrodzenie i byli zaliczani do inteligencji (Brzoza, Sowa, 2006, s. 377). Pasiak pracował w niższych szkołach rolniczych, co oznaczało, że był w znacznie gorszej sytuacji. Nauczyciele pracujący w tego typu szkołach otrzymywali niższe pensje i często podejmowali pracę po ukończeniu jedynie seminarium nauczycielskiego. Byli traktowani „z góry” przez nauczycieli szkół średnich oraz tych, którzy ukończyli studia wyższe (Wagner, 2021, s. 90). Ze względu na niskie pobory byli zmuszeni podejmować dodatkowe prace, aby utrzymać swoje rodziny (Smolański, 1990, s. 75–76). Pasiak nie zauważał także postępującej od lat 20. XX w. profesjonalizacji zawodu nauczyciela. Po odzyskaniu niepodległości wśród nauczycieli przeważały osoby bez przygotowania zawodowego (Brzoza, Sowa, 2006, s. 377). Dlatego związki zawodowe domagały się tworzenia specjalnych kursów. Organizowano system kształcenia i dokształcania zawodowego m.in. w: Państwowych Kursach Nauczycielskich, Wyższych Kursach Nauczycielskich, Państwowym Instytucie Nauczycielskim, Wolnej Wszechnicy Polskiej (Sanojca, 2014, s. 278). Opisując okres dwudziestolecia międzywojennego, nie wspominał o udziale w żadnej z form dokształcania zawodowego.

Pasiak zauważał wpływ polityki na ideologiczne oddziaływanie szkoły, ale nie opisywał zmian w przepisach, które także wpływały na ich organizację, finansowanie i zarządzanie. Pierwsze regulacje dotyczące szkół rolniczych pojawiły się w 1920 r. w dwóch ustawach sejmowych (Miąso, 1988, s. 172). Zakładano w nich powoływanie prywatnych i publicznych szkół rolniczych pod nadzorem Ministerstwa Rolnictwa i Dóbr Państwowych, które utworzyło Wydział Oświaty Rolniczej (Wieczorek, 1968, s. 325). Nie wspominał również o wprowadzonej w 1932 r. ustawie o ustroju szkolnictwa, która przekazała nadzór nad szkołami rolniczymi Ministerstwu Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Ustawa ta ujednoliciła program i organizację szkół rolniczych, włączając je do działu szkolnictwa zawodowego, które miało na celu przygotowanie wykwalifikowanych pracowników (Wieczorek, 1968, s. 353). Nie odnosił się także do społecznego postrzegania szkół zawodowych, które wśród elit uchodziły za *gorszy tor kształcenia* (Miąso, 1988, s. 105).

W dwudziestoleciu międzywojennym poza pracą w szkołach Pasiak podejmował inne działania oświatowe. W 1920 r. ponownie nawiązał współpracę z TGS i objął funkcję „ojca gniazda” w Leosinie w powiecie sokołowskim. Rozpoczynając pracę, nie dostrzegał już trudności będących przyczyną wcześniejszej rezygnacji. Przyjmując posadę i obejmując kierownictwo nad działem gospodarczym i rolniczym, zgodził się jednocześnie na współpracę z dotychczasową „matką gniazda” (AZHRL, A. Pasiak, sygn. P-132, k. 210). Praca w gnieździe wiązała się z koniecznością rozwiązania problemów wynikających z jego prowadzenia oraz trudnościami spowodowanymi nieprzyjemnymi sytuacjami ze strony poprzednich gospodarzy i krytycznymi opiniami

o funkcjonowaniu placówki. Szczególnie trudna okazała się współpraca z „matką gniazda”, co wraz z narastającymi trudnościami w relacjach z wychowankami ostatecznie skłoniło go do rezygnacji z pełnionej funkcji (AZHRL, A. Pasiak, sygn. P-132, k. 238). Pisząc o problemach, zauważał jedynie swój punkt widzenia, całkowicie pomijając perspektywę wychowanków, którym gniazdo miało zastępować środowisko rodzinne.

W 1922 r. podjął ponowną współpracę z TGS w jednej ze szkół dla wychowanków tej organizacji. Rozpoczynając pracę, zakładał, że jego obowiązki ograniczą się do prowadzenia wyłącznie kursu przygotowawczego. Nieoczekiwanie zobowiązano go do zorganizowania i przeprowadzenia wakacyjnego kursu wyrównawczego dla uczniów, którzy nie zdali egzaminów. Ponadto TGS nie zapewniło funduszy na dodatkowe zajęcia, co zmusiło Pasiaka do poszukiwania gospodarstwa, w którym mógłby spędzić wakacje z uczniami. Ostatecznie osiedlił się z wychowankami w folwarku w Czesławie, gdzie prowadził lekcje, przygotowania do egzaminów oraz angażował się wraz z młodzieżą w prace rolne. Pasiak opisywał ten pobyt jako trudne doświadczenie, głównie z powodu problemów z wychowankami oraz braku wsparcia ze strony TGS, mimo informowania organizacji o trudnościach wychowawczych i kłopotach organizacyjnych. Doświadczenie to ostatecznie wpłynęło na jego decyzję o zakończeniu współpracy z TGS w lipcu 1923 roku.

Odzyskanie przez Polskę niepodległości dało możliwość rozwoju licznych organizacji i stowarzyszeń, w których Pasiak pełnił szereg funkcji. W latach 1918–1919 działał w Polskiej Macierzy Szkolnej, współpracował z Nałęczowskim Towarzystwem Rolniczym, wojskową organizacją „Piechur” i stowarzyszeniem spożywców „Oszczędność”. Zaangażowanie w ruch stowarzyszeniowy ukazywały zainteresowania Pasiaka, które były zbieżne z celami ruchu ludowego. Działalność w organizacjach uznawał za bardzo czasochłonną. Zauważał, że nadmiar obowiązków wynikał z braku asertywności, ponieważ nie potrafił odmówić, gdy był proszony o pomoc. Opisywane przez Pasiaka zdarzenia z pracy stowarzyszeniowej wskazują, że dążył do zdobycia uznania ze strony członków organizacji, w których działał.

Od maja 1928 do maja 1930 nie pracował w szkole, pełniąc w tym czasie obowiązki inspektora samorządu gminnego w Wydziale Powiatowym w Siedlcach. Pasiak zauważał, że nie posiadał kwalifikacji do sprawowania tej funkcji, mimo to zdecydował się objąć urzędowe stanowisko, które było dla niego dużym awansem. Posadę otrzymał dzięki współpracownikowi z Towarzystwa Rolniczego, który miał powiązania ze starostą powiatowym. Pasiak nie otrzymał posady urzędniczej w ramach uznania za dotychczasową działalność. Został zatrudniony, gdyż starosta potrzebował wolnego etatu w szkole rolniczej, na którym zatrudnił znajomego działacza politycznego (AZHRL, A. Pasiak, sygn. P-132, k. 267). Został on instrumentalnie potraktowany nie tylko przy zmianie pracy, ale także w czasie jej wykonywania. Po jej rozpoczęciu zmieniono zakres jego obowiązków, ograniczając wyjazdy do gmin i zwiększając zakres prac biurowych.

Obserwując wewnętrzną pracę urzędu, Pasiak krytykował działania władz sanacyjnych, w szczególności łamanie prawa i nierzetelną dystrybucję środków finansowych oraz podporządkowanie pracowników samorządowych władzom partyjnym (AZHRL, A. Pasiak, sygn. P-132, k. 310). Twierdził, że to krytyczne oceny władz sanacyjnych były powodem zwolnienia go z pracy w Wydziale Powiatowym (AZHRL, A. Pasiak, sygn. P-132, k. 276–288). Dodatkowym powodem mogła być deklaracja Pasiaka o poparciu założeń programowych Stronnictwa Ludowego „Piast”.

Pasiak we wspomnieniach podkreślał znaczącą rolę młodzieży włościańskiej, wskazywał na jej szczególne znaczenie w życiu społecznym wsi. Określana przez Bończę-Tomaszewskiego młodzież włościańska *awangardą postępu i adwokatem zmiany* (2016, s. 110) podobnie była postrzegana przez Pasiaka. Podejmował z młodym pokoleniem przed, w trakcie i po I wojnie światowej szereg działań oświatowych, społecznych i kulturalnych. Widział potencjał i rolę młodych ludzi pochodzących ze środowisk nieelitarnych, których zachęcał do aktywności, licząc na ich zaangażowanie w modernizację środowiska włościańskiego. Nie pisał o tym, a z pewnością zauważał silny wpływ rodziny i najbliższego otoczenia na młodzież. Środowiska te mogły przypisywać młodym osobom zupełnie inne role, sprzeczne z tymi, na które wskazywał Pasiak. Nie pisał o socjalizacji w rodzinie, która w Drugiej Rzeczypospolitej przebiegała w szczególnych warunkach. Na przekazywane wartości i postawy w dwudziestoleciu międzywojennym miały wpływ przełomowe doświadczenia rodziców, którzy urodzili się i wychowali w czasie zaborów, przeżyli wydarzenia I wojny światowej, uczestniczyli w procesach odbudowy niepodległego państwa oraz doświadczali ideologicznych wpływów władz państwowych (Landau-Czajka, 2015, s. 139–141).

ZAKOŃCZENIE

Działalność Pasiaka przypadała na okres silnych przemian społecznych, kulturalnych, politycznych i demograficznych określanych w literaturze nowoczesnością. Analiza oparta na narracji autobiograficznej Pasiaka pozwoliła na ukazanie wyzwań, z jakimi mierzył się w edukacji i pracy do wybuchu II wojny światowej. Rozpoczynając edukację elementarną, doświadczył zrusyfikowanego systemu szkolnego, w którym dążono do osłabienia tożsamości narodowej uczniów oraz podporządkowania nauczania kulturze i językowi zaborcy. Chęć kontynuacji edukacji w seminarium nauczycielskim wiązała się z koniecznością przezwyciężenia ograniczeń finansowych i trudności z przyjęciem do tego typu szkoły. Po rozpoczęciu pracy, jeszcze przed I wojną światową, mierzył się z restrykcyjną polityką oświatową zaborcy, organizował tajne nauczanie i kursy wieczorowe, czym narażał się na represje. Doświadczyl ograniczeń ze strony władz zaborczych, które wstrzymywały mu pozwolenie na otwarcie szkoły. Narażał się też prowadząc konspiracyjną działalność paramilitarną wśród młodzieży. Pasiak

ukazał także liczne problemy finansowe, lokalowe, kadrowe i programowe, które wpływały na organizację szkół rolniczych w dwudziestoleciu międzywojennym. Podkreślał również znaczący wpływ ideologii politycznych na szkolnictwo.

Część problemów, z którymi zmagał się Pasiak, była również doświadczeniem innych włościańskich działaczy z jego pokolenia, którzy napotkali różne trudności w edukacji i karierze zawodowej. Część z nich zdołała przezwyciężyć te wyzwania i osiągnąć awans społeczny. Przykładem była poselska działalność Błażeja Stolarskiego (szerzej zob. Krakowiak, 2023, s. 400–401), polityczna aktywność Józefa Niećko (szerzej zob. Kaczmarek, 2023, 154–156) czy praca naukowa Adama Chętnika (szerzej zob. Falkowska, 2023, s. 140–141).

W niniejszym tekście opisano najintensywniejszy czas pracy zawodowej i działalności oświatowo-społecznej Pasiaka. Autor dokonując autokreacji, bardzo często idealizował swoje działania. We wspomnieniach uwydatniał sytuacje, w których ukazywał siebie jako osobę ambitną, aktywną i wytrwałą w realizacji działań. Wielokrotnie podkreślał, że miał własne przekonania, skutkujące trudnościami (w szczególności przy współpracy z TGS) w podporządkowaniu się przyjętym przez organizację zasadom. Mocno podkreślał swoje zasługi w pracy w organizacjach, jednak gdy te nie były dostrzegane i doceniane przez współpracowników (np. projekty modernizacji systemu szkół rolniczych), podkreślał swoje rozczarowanie. Jego aktywność zawodowa w Drugiej Rzeczypospolitej skoncentrowana była na pracy w niższych szkołach rolniczych. Posiadał teoretyczne i praktyczne przygotowanie do zawodu, które zdobył jeszcze przed I wojną światową. W dwudziestoleciu międzywojennym, gdy prowadzono szereg działań mających służyć profesjonalizacji zawodu nauczyciela, Pasiak nie wspominał o podjęciu doskonalenia zawodowego.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne:

Archiwum Państwowe w Lublinie, Dyrekcje Szkolne, Akta personalne nauczycieli, sygn. 2163.

Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego, A. Pasiak, Wspomnienia osobiste i działacza społecznego 1887–1959, sygn. P-132.

Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Lista seniorów ruchu ludowego biorących udział w walce o niepodległość Polski, sygn. MHPRL/AN-389, k. 4.

Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Nauczyciele – spółdzielcy, którzy brali udział w ruchu młodzieży wiejskiej „Wici”, sygn. MHPRL/AN-1285, k. 1.

Teksty wydane do 1920 r.:

Danielak St. (1917), *Działalność Kółka Młodzieży w Krzesku (ziemi siedleckiej) w 1916 r.*, „Zorza” 18.

Ruszkowski K. (1904), *Dwaj przyjaciele: (powiastka)*, Warszawa: Wydawnictwo Gazety Świątecznej i Księgarni Krajowej.

Opracowania:

Bednarz-Grzybek R., Bołdyrew A., Kacprzak M.M. (red.) (2023), *Edukacja i wychowanie dzieci i młodzieży w czasopiśmiennictwie społeczno-kulturalnym Królestwa Polskiego w latach 1905–1918. Bibliografia adnotowana. Część 1*, Łódź: Wydawnictwo UŁ.

Bołdyrew A. (2023), *Wprowadzenie*, w: A. Bołdyrew, M.M. Krakowiak (red.), *Rola młodzieży w życiu społecznym w Królestwie Polskim i na Kresach w latach 1905–1914. Wybór tekstów publicystycznych*, t. 1, 1905–1914, Łódź – Piotrków Trybunalski: Wyd. IHISM.

Bończa-Tomaszewski N. (2005), *Polskojęzyczni chłopci? Podstawowe problemy nowoczesnej historii chłopów polskich*, „Kwartalnik Historyczny” 2.

Boruta T. (2001), *Koło młodzieży w Krzesku w latach I wojny światowej*, „Szkice Podlaskie” 9.

Brzoza C., Sowa A.L. (2006), *Historia Polski 1918–1945*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.

Charczuk W. (2019), *Pasiak Aleksander*, w: W. Charczuk, D. Grzegorzczuk, V. Machnicka (red.), *Słownik biograficzny Południowego Podlasia i Wschodniego Mazowsza*, t. 4, Siedlce: Siedleckie Towarzystwo Naukowe.

Cybulska K. (2023), *Udział w strajku szkolnym w świetle indywidualnego doświadczenia biograficznego młodzieży urodzonej pod koniec XIX wieku*, „Biografistyka Pedagogiczna” 1.

Dulczewski Z. (1983), *Pamiętnik w badaniach nad przemianami społeczno-kulturowymi wsi polskiej. Metoda autobiograficzna w socjologii*, w: A. Kłoskowska (kom. red.), *Naród – kultura – osobowość: księga poświęcona Profesorowi Józefowi Chałasińskiemu*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Wyd. Polskiej Akademii Nauk.

Falkowska J. (2023), *Chętnik Adam*, w: A. Bołdyrew, A. Wałęga (red.), *Działaczki i działacze oświatowi w Królestwie Polskim u progu niepodległości. Słownik biograficzny*, t. 1, Łódź: Wydawnictwo UŁ.

Grabowska-Pieńkosz D. (2023), *Jeżewski Kazimierz*, w: A. Bołdyrew, A. Wałęga (red.), *Działaczki i działacze oświatowi w Królestwie Polskim u progu niepodległości. Słownik biograficzny*, t. 1, Łódź: Wydawnictwo UŁ.

Hillebrandt B. (1986), *Polskie organizacje młodzieżowe XIX i XX wieku. Zarys historii*, Warszawa: Młodzieżowa Agencja Wydawnicza.

Kaczmarek K. (2023), *Ceysingerówna Helena*, w: A. Bołdyrew, A. Wałęga (red.), *Działaczki i działacze oświatowi w Królestwie Polskim u progu niepodległości. Słownik biograficzny*, t. 1, Łódź: Wydawnictwo UŁ.

Kaczmarek K. (2023), *Niecko Józef*, w: A. Bołdyrew, A. Wałęga (red.), *Działaczki i działacze oświatowi w Królestwie Polskim u progu niepodległości. Słownik biograficzny*, t. 2, Łódź: Wydawnictwo UŁ.

Kożuchowski Ł. (2023), *Egodokumenty (listy i pamiętniki) chłopów Królestwa Polskiego i chłopskich migrantów zeń jako źródła historyczne (1864–1914)*, „Kwartalnik Historyczny” 4.

Krakowiak M.M. (2023), *Pasiak Aleksander*, w: A. Bołdyrew, A. Wałęga (red.), *Działaczki i działacze oświatowi w Królestwie Polskim u progu niepodległości. Słownik biograficzny*, t. 2, Łódź: Wydawnictwo UŁ.

Krakowiak M.M. (2023), *Stolarski Błażej*, w: A. Bołdyrew, A. Wałęga (red.), *Działaczki i działacze oświatowi w Królestwie Polskim u progu niepodległości. Słownik biograficzny*, t. 2, Łódź: Wydawnictwo UŁ.

Landau-Czajka A. (2015), *Socjalizacja obywatelska dzieci i młodzieży*, w: J. Żarnowski, W. Medrzecki (red.), *Metamorfozy społeczne, Społeczeństwo międzywojenne: nowe spojrzenie*, t. 10, Warszawa: Wyd. Instytut Historii PAN.

Łukasik J.M. (2012), *Pamiętniki. W kręgu zainteresowań polskich badaczy. Historia – tradycja – kontynuacja*, „Debata Edukacyjna” 5.

Meducka M. (1999), *Pamiętniki chłopów o szkole i edukacji*, w: M. Meducka (red.), *Wokół „szyfrowych prac”. Problemy edukacji wiejskiej w Polsce w XIX i XX wieku*, Kielce: Kieleckie Towarzystwo Naukowe.

Mędrzecki W. (2002), *Młodzież wiejska na ziemiach Polski centralnej 1864–1939. Procesy socjalizacji*, Warszawa: Wydawnictwo DiG.

Mędrzecki W. (2022), *Odzyskany śmietnik. Jak radziliśmy sobie z niepodległością w II Rzeczypospolitej*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.

Miąso J. (1988), *Szkoły zawodowe w Polsce w latach 1918–1939. Ich rozwój, organizacja i funkcje społeczne*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Wyd. Polskiej Akademii Nauk.

Miąso J. (2005), *Walka o narodową szkołę polską w Królestwie Polskim w latach 1905–1907*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 44.

Nieco o pamiętnikach i pamiętnikarzach (1935), w: L. Krzywicki (oprac.), *Pamiętniki chłopów*, nr 1–51, Warszawa: Instytut Gospodarstwa Społecznego.

Pasiak Aleksander (1989), w: J. Dancygier et al. (red.), *Słownik biograficzny działaczy ruchu ludowego*, Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.

Roszkowski W. (2004), *Historia Polski 1914–2004*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Sanojca K. (2014), *Szkoła jako instytucja pracy. Pozycja prawna i problemy zawodowe nauczycieli szkół państwowych w okresie Drugiej Rzeczypospolitej*, w: W. Mędrzecki, C. Leszczyńska (red.), *Praca i społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej, Metamorfozy społeczne*, t. 9, Warszawa: Wyd. Instytut Historii PAN.

Smolański A. (1990), *Uposażenie nauczycieli w Polsce. Zarys historyczny do 1939 r.*, Opole: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Powstańców Śląskich w Opolu.

Sokołowska S., Ossowska I. (red.) (2000), *Bibliografia historii Polski XIX i XX wieku, 1865–1918*, t. 3, v. 1, Warszawa: Wydawnictwo DiG.

Szczepański J. (1973), *Odmiany czasu teraźniejszego*, Warszawa: Książka i Wiedza.

Sztachelska J. (2013), *Pamiętnikarstwo. Z dziejów terminu i gatunku w XIX w.*, „Studia Podlaskie” t. XXI.

Szymaniak J. (2013), *Metoda biograficzna w pedagogice*, „Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość” 10.

Trzebiatowski K. (1970), *Szkolnictwo powszechne w Polsce w latach 1918–1932*, Wrocław–Warszawa–Kraków: Wyd. Polskiej Akademii Nauk.

Wagner B. (2021), *Wiejska oświata w Polsce w latach 1818–1939*, Warszawa: Wydawnictwo: DIG.

Waingertner P. (2021), *Udział polskiej młodzieży w życiu politycznym Królestwa Kongresowego w latach 1905–1918 w świetle relacji z epoki*, „Dzieje Najnowsze” 3.

Walasek S. (2015), *Historyk wychowania wobec badań biograficznych*, w: W. Szulakiewicz (red.), *Badania biograficzne w pedagogice. Studia źródłowe i bibliograficzne*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.

Wieczorek T. (1968), *Zarys dziejów szkolnictwa rolniczego w Polsce do 1939 r.*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwa Szkolnictwa Zawodowego.

Wierzbicki M. (2006), *Związek Młodzieży Polskiej i jego członkowie. Studium z dziejów funkcjonowania stalinowskiej organizacji młodzieżowej*, Warszawa: Wydawnictwo Trio.

Wroczyński R. (1981), *Kursy pedagogiczne i Seminarium Nauczycielskie w Siennicy (1867–1936)*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 3.

Żarnowski J. (1955), *Z dziejów strajku szkolnego 1905 r.*, „Przegląd Historyczny” 46.

The social and educational activity of Aleksander Pasiak (1887–1968) on the eve of the First World War and in the Second Polish Republic

Summary

Aim: The aim of this article is to show the difficulties and challenges in the education and social and educational activities of Pasiak before the outbreak and during the First World War and in the interwar period.

Methods: The research was based on the analysis of Pasiak's memoirs written down in the years 1936–1961, which remain in the collection of the Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego (AZHRL) (Eng. the Archives of the Department of the History of the People's Movement). The analysis of the memoir source served to answer the questions: What were the challenges in education and work in the education of Pasiak at the beginning of the 20th century? What difficulties did he experience in social and educational activities? How did the social and political situation affect the education and work of Pasiak before and after the First World War?

Results: To show Pasiak's education and professional work in elementary education and agricultural schools and the difficulties associated with them. To discuss the activities directed to the peasant youth to encourage social and self-education activities.

Conclusions: The Russified school system significantly restricted Pasiak's freedom in education, and social and educational work of Pasiak, which resulted

in the need to conduct clandestine activities. Initiating educational and social activities among young people was associated with organisational and financial difficulties. Conducting activities during the First World War forced the adaptation of educational actions to the changing political and social realities. The interwar period was the time of shaping a new system of schools, including agricultural institutions, the functioning of which was associated with material and organisational problems and a strong ideological influence of political parties.

Keywords: a teacher, a social and educational activist, Aleksander Pasiak, the Kingdom of Poland, the interwar period.